

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-5-69-77>

УДК 7.025.4

Бучачий О.В.

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка**ДЕЯКІ ПИТАННЯ РЕСТАВРАЦІЇ АВАНГАРДНОГО ЖИВОПІСУ. ОЛЕКСАНДР ГРЕН**

Анотація. Поділля є місцем, насиченим бурхливими подіями і не менш цікавими постатями, які є невід'ємною частиною української історії. Кам'янець-Подільський є не лише адміністративним центром, але й своєрідним історико-географічним перехрестям культурних та мистецьких зв'язків, що відображено в етнографії та архітектурі міста. Тут жили і творили відомі діячі науки, освіти та культури письменники, поети і художники. Одним із таких митців був художник, представник авангардного живопису, Олександр Львович Грен (1898-1983). З плином часу роботи художника піддавалися частковій руйнації, що потребувало невідкладної реставрації його картини. У статті розкриваються та описуються методи реставрації авторського твору станкового олійного живопису, який став частиною спадку українського мистецтва. Проаналізовано мистецький твір що надійшов до реставраційних майстерень: семантика, стилістика, авторська особливість письма. Наразі, реставрація зберігає та відновлює безцінні експонати задля збереження творчого здобутку, що крізь століття дійшов до наших часів. Олійний живопис в цьому здобутку займає значне місце і потребує окремої уваги. Способи, техніка і рецептура матеріалів, методи зміцнення і відновлення пам'яток мистецтва – це все складалося століттями. Також реставрація є складовою частиною охорони творів мистецтв і має важливе значення для загальної історії та історії мистецтва. Науково обґрунтована сучасна реставрація розвивається на основі вивчення матеріалів і технології створення авторського об'єкта, причин і видів його руйнувань. Це дослідження твору О.Л. Грена відбулося на тлі зростаючого у суспільстві інтересу до більш глибокого та адекватного розуміння витоків власної культури, в тому числі, до збереження та реставрації живописних творів. Вивчення та дослідження реставрації творів авангардного станкового живопису є одним із актуальних напрямків сучасної мистецької науки.

Ключові слова: живопис, полотно, художник, мистецтво, реставрація, фарба, лак, кракелюр.

Buchachyi Oleh

Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University

SOME QUESTIONS OF THE RESTORE OF AVANGARDING PAINTING. ALEXANDER GREN

Summary. Podillya is a place filled with turbulent events and no less interesting figures, which are an integral part of Ukrainian history. And Kamianets-Podilsky is not only an administrative center, but also a kind of historical and geographical crossroads of cultural and artistic ties reflected in ethnography and architecture of the city. Here writers, poets and artists were lived and worked by well-known scholars of science, education and culture. One of such creators was an artist Alexander Gren (1898-1983). The original artist who was lived and worked in Kamyanets-Podilsky. Over time, the art works subjected to partial destruction, which required urgent restoration of his paintings. The article reveals and describes the methods of restoration of the author's work of easel oil painting, which became part of the heritage of Ukrainian art. The article of art that came to the restoration workshops is analyzed: semantics, stylistics, author's peculiarity of the author art method. At present, the restoration preserves and restores the priceless exhibits that came into their hands in order to preserve the creative achievements that have come to an end through centuries. Oil painting in this achievement occupies a significant place and needs special attention. Restoration of painting, like any other kind of human activity, has its own historical development. Methods, techniques and materials of recipes, methods of strengthening and restoration of art monuments – all this has developed for centuries. Restoration is also an integral part of the protection of works of art and is important for general history and art history. Scientifically grounded modern restoration develops on the basis of studying materials and technology of creation of the author's object, the causes and types of its destruction. This is study of O. Gren took place against the backdrop of growing interest in society in a deeper and more adequate understanding of the origins of their own culture, including the preservation and restoration of paintings. The study and research of new restoration works of easel painting, including, is one of the most important directions of contemporary art science.

Keywords: painting, canvas, artist, art, restoration, paint, varnish, craquelure.

Постановка проблеми. Твори живопису, скульптури, архітектури, декоративно-прикладного та інших видів мистецтва є історичним матеріальним і духовним спадком людства. Проте будь-який твір мистецтва, який би духовний та естетичний зміст він не ніс, являє собою фізичний матеріальний об'єкт, який як і все, піддається неблаганному впливу часу. З початку усвідомлення цінності твору мистецтва людством розпочалась робота по його збереженню. І чим вищий рівень розвитку цивілізації, тим більше використовуються новітні технологічні засоби у відновленні та реставрації культурних

цінностей. Рівень культурного розвитку суспільства є пропорційним тим зусиллям, які людство прикладає для збереження свого спадку. Певною мірою мистецтво формує цивілізацію, а конкретні живописні твори митців є відображенням самобутнього сприйняття світу окремим індивідумом, через «призму» власної свідомості. Одним з таких митців є Олександр Львович Грен (рис. 1) – відомий на Поділлі художник-педагог, живописець, автор численних авангардних живописних полотен, які зберігаються та експонуються у Кам'янець-Подільському державному історичному музеї-заповіднику.

Рис. 1. Грен О.Л. «Автопортрет» (1970-ті), полотно, олія. Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник. КЖ-617

Один з його творів у 2018 році був переданий з КПДІМЗ до реставраційних майстерень кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації творів мистецтва Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Дана стаття присвячена реставрації полотна «Летіть, голуби, летіть».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не часто зустрічаються статті та наукові праці, присвячені тематичі реставрації олійного живопису митців Поділля. Реставрація олійного живопису є тією темою, яка ніколи не втратить своєї актуальності, адже кожний окремий твір завжди вимагає застосування конкретних методів та засобів реставрації. Навіть у сучасному мистецтві тема реставрації та консервації є однією з пріоритетних. Дуже багато загадок живописних полотен досі не розкрито саме через втрату істинних фактів з історії їх створення. Доктор мистецтвознавства, професорка, завідувачка кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації творів мистецтва Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка Н.О. Урсу в статті «Художник Олександр Грен. Нові архівні знахідки» описує життєвий шлях митця, розкриває нові архівні знахідки про його педагогічну діяльність: «У 1944 році Грен ініціював створення міської художньої майстерні. Через рік організував художню майстерню при обласному управлінні в справах мистецтва і був її першим керівником. Згодом повернувся до Кам'янця-Подільського; працював учителем малювання та креслення і виконував окремі замовлення міськради...» [5, с. 46]. Ось як у ще одній своїй статті Н.О. Урсу описує творчість

О.Л. Грена: «Старе місто на Поділлі» він намалював у 1981 р., але етюд до цього твору зроблено набагато раніше. Багатопланова композиція картини веде глядача в глибину простору, перед ним розгортається панорама стародавнього Кам'янця, осяяного світлом. Це свято єдності природи, людей і мистецтва, де чисті локальні кольори виступають на перший план, посилено декоративне начало. Декоративність потрібна художникові, щоб опоетизувати його почуття любові до людей, землі й архітектурних пам'яток, що їх оточують і поєднують. Ведута витримана в єдиному дусі й стилі до найдрібніших деталей, вона має підкреслено національний, «килимовий» характер» [4, с. 335]. Значну увагу приділяє творчості авангардистів, зокрема О. Грену, кандидат мистецтвознавства В.А. Віштаченко, яка опублікувала ряд статей, присвячених мистецтвознавчому аналізу його творчої діяльності.

Також цікаві факти творчої діяльності та життя художника описує у своїй статті український журналіст та краєзнавець О.В. Будзей [1].

Невирішені частини загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Водночас, жодний дослідник не торкався проблем консервації та реставрації авангардного малярства Поділля, не досліджував авторські особливості використання художніх матеріалів з точки зору наукової та практичної реставрації, особливості технік живопису, які пов'язані з особистими вподобаннями, що формують технічну базу художника, не піддавав полотна реставраційним оптико-фізичним методам дослідження.

Мета. Тому мета статті полягає у висвітленні особливостей реставрації конкретної картини О. Грена, опису методів порятунку твору авангардного олійного живопису, який став частиною культурного спадку українського мистецтва.

Актуальність. Актуальність даної статті полягає в тому, що уперше проводиться реставраційний опис дослідження твору, засобів та методів реставрації олійного живопису українського митця О.Л. Грена, застосування особливих реставраційних заходів для конкретного твору мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Майбутній художник народився у Пскові 23 травня 1898 року в родині офіцера. За сімейними переказами, прадіди були військові й потрапили до Російської імперії зі Швеції.

1878 року батько Лев Вікторович Грен брав участь у визвольній війні на Балканах. За успішні дії його нагороджено срібною зброєю. Крім Олександра, у сім'ї ще було семеро дітей. Сестри художника розповідали: «В нас була велика й дружна родина, бо батько мав три дружини, від першої трое дітей: Євген, Микола, Віра. Коли померла перша дружина, ми не знаємо. Від другої дружини – син Олександр. Мати його померла від туберкульозу, коли йому було три роки. Всі музично обдаровані. Євген грав на скрипці, Микола на віолончелі, Віра на роялі. Брати добре малювали. Але справжній талант дістався Олександрові». 24 серпня (6 вересня) 1908 року Лев Грен став полковником і отримав призначення в Бобруйськ Мінської губернії (нині один із районних центрів Могильовської області Білорусі) в управління військового начальника. Лев Вікторович служив бобруйським військовим начальником.

Старші брати Олександра стали військовими: Євген – інженером-суднобудівником, мешкав у Севастополі, Микола – артилерійським офіцером, потім льотчиком. Олександр віддали до кадетського корпусу. Вчився він погано, навіть залишився на другий рік, але багато малював, читав, писав вірші. Перший його малюнок олією зберігся. Це «Зала, освітлена сонцем через вікно».

Олександр Грен згадував: «Я не любив військової справи і предметів, що їх там викладали, особливо математику. Але література й історія подобалися. Багато читав. До чотирнадцяти років я, мабуть, перечитав усе, що було з образованого мистецтва в Росії. Багато також малював. У нас у кадетському був чудовий учитель, у минулому учень Рєпіна та Білібіна – намагався мене навчити всього, що знав сам. А був він графік, Іван Іванович Мозолевський на прізвище. А ще нас чудово навчали музикувати, співати, танцювати. Виховання було добре» [1, с. 5].

У 1916-1917 роках Грен перебував в Криму, у Севастополі та Євпаторії, де служили його брати Євгеній та Миколай. З Кам'янцем-Подільським доля пов'язала О. Грена з 1918 року [3, с. 79]. У 1921-1923 роках він обіймає посаду завідувача художньою студією-майстернею Політосвіти. З 1924 р. Грен переходить на педагогічну роботу, викладає у школах (№ 3, № 7), педагогічному інституті, дає уроки учням Кам'янець-Подільської Художньо-промислової школи, організовує майстерню з виготовлення дитячих іграшок, яка проіснувала 2-3 роки.

О. Грен брав участь у діяльності Кам'янецького товариства «Просвіта» та Кам'янець-Подільському комітеті охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи, був діяльним учасником Кам'янець-Подільського наукового товариства Всеукраїнської академії наук. Колекціонував і реставрував предмети давнього подільського побуту, які згодом ставали родзинкою його творчих композицій. Митці, в колі яких працював: І. Мозолевський, А. Петрицький, В. Гагенмейстер, К. Кржемінський, В. Шаврін, О. Адамович та ін. [5, с. 45].

Дуже теплі дружні стосунки пов'язували художника з відомою українською мисткинею Тетяною Нилівною Яблонською. Побачивши у Києві його твори на виставці, Тетяна Яблонська написала: «Дорогий Олександр Львовичу! Дуже приємно було відвідати Вашу цікаву, талановиту виставку і взнати, що Ви з таким ентузіазмом працюєте, так любите свою справу, так любите чарівне Поділля. Я дуже добре пам'ятаю і Вас, таку приємну, делікатну і милу людину...» [2, с. 1]. У фондах Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника знаходяться численні вітальні листівки Тетяни Яблонської, надіслані художнику з нагоди різноманітних свят [5, с. 46].

У 1944 році Грен ініціював створення міської художньої майстерні. Через рік організував художню майстерню при обласному управлінні в справах мистецтва і був її першим керівником. Згодом повернувся до Кам'янця-Подільського; працював учителем малювання та креслення і виконував окремі замовлення міськради [3, с. 80].

Наприкінці 1950-х років, з розвитком «хрущовської відлиги», розпочався новий етап у творчості О. Грена з відомими сьогодні картинами,

в яких втілювався величезний багаж знань з етнографії, культури та історії Поділля, а також сучасних напрямів європейського авангардного мистецтва. Він створив образ подільянки, який дозволяє відчутти характер народного подільського мистецтва і відрізнити твори самого Грена від спадщини інших митців. Творчі роботи майстра експонувалися на виставках у Чернівцях, Львові, Кам'янці-Подільському. У 1978 році відбулася персональна виставка художника – в Києві, у республіканському Будинку письменника. Виставка мала значний резонанс у київському культурно-мистецькому середовищі. У 1982 році у Кам'янці-Подільському відкрито картинну галерею, в якій цілий зал був представлений роботами О. Грена, презентованими музею самим майстром [3, с. 80]. У 1983 році художник відійшов у вічність і похований у Кам'янці-Подільському [5, с. 47].

Картина Олександра Львовича Грена «Летить голуби, летить» (рис. 2) у каталожних даних датована 1970 роками ХХ ст. Робота виконана в техніці корпусного багатошарового олійного живопису на досить дешевому полотні змішаного типу – двонитка. Розмір картини 87x74 см. Під час дослідження картини були виявлені значні авторські правки, на що вказує рельєфний малюнок, який проступає під великими однотонними площинами картини та значні нашарування фарбових шарів на елементах візерунків полів-«килимів». Картину декілька разів переписували, найвірогідніше сам О.Л. Грен. Складається враження що він шукав найкраще композиційне вирішення вже на полотні, а не на ескізах.

Рис. 2. Грен О.Л. «Летить голуби, летить» (1970-ті), полотно, олія Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник. КЖ-619

На картині представлена сюжетно-тематична композиція у авангардному виконанні авторського «килимового» стилю, яка зображує політ голубів, подільську жінку та типові для О. Грена декоративні «кубічно-геометричні» форми й пля-

ми. Площинність зображення контрастує з багатоплановістю, легкістю вирішення дальнього плану через зелено-сині, світлі зелені барви. Щільні переходи кольорів виконані рапортним чергуванням полів та нив, на тлі яких розміщується образ жінки. Поля вкриті візерунками, типовими для декоративних подільських килимів, що вдало вписані в загальну композицію та об'єднані контрастним темним обрамленням, використаним на всіх елементах картини.

Передній план представлений постаттю подільської жінки майже по центру, у складній конструкції з хусток, та зображенням птахів у польоті що завершують композицію динамічною групою в лівому верхньому куті. Композиція представляє собою дещо зміщений у право трикутник. Легкість фонові частини підкріплена активними гарячими плямами на передньому плані (пагорби під ногами у жінки теракотові, коричневі). Одяг подільки активних насичених кольорів, хустки виконанні червоним крапком та кадмієм. Окрім площинності зображення і великих однотонних плям автор вдало доповнив композицію деталізацією, зокрема, цікавим рішенням є обличчя жінки, яке попри закритий рот демонструє відстороненість та строгість. Твір виконаний в авангардній манері з ремінісценціями кубофутуризму, але має особливі прикмети, притаманні творчості О.Л. Грена.

Картина О.Л. Грена «Летіть голуби, летіть» була передана Кам'янець-Подільським державним історичним музеєм-заповідником на реставрацію до реставраційних майстерень на базі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Згідно акту про передачу № 22 пам'ятка надійшла на реставрацію «14 вересня 2017 р.». Підстава для реставрації: відсутні скоси підрамника, провисання полотна, відсутні дві крайки, значні осипання фарбового шару, втрата

зв'язку фарбового шару з ґрунтом, значне пилове забруднення лицевої та тильної сторони (рис. 3).

Стан пам'ятки в час надходження на реставрацію за візуальним фізико-оптичним спостереженням. Підрамник: авторський, з листяної породи дерева, глухий, кути підрамника закріплені трикутними шматками фанери. Розмір підрамника: 87 × 74 см, товщина планки – 2,5 см, ширина 4 см. Скоси відсутні. Підрамник підлягає заміні, або ремонту. Цвяхи: дротяні, з іржею, загнуті наполовину при авторській розтяжці полотна, кількість 43 шт.

Основа: полотно двониткове, змішане, середньої товщини, середньозернисте (12 ниток по основі, 15 ниток по утку), плетіння складне нерівномірне. Найявний перекис ниток від неправильної натяжки; полотно цупке з незначним провисанням; крайки авторські: верхня – 6 см, нижня – 6,7 см, ліва – 0,6 см, права – 1 см. На всіх пругах наявні отвори від цвяхів з слідами іржі, пруги покриті ґрунтом. Ґрунт: авторський, тонкий, сіро-білий, матовий, клейовий, еластичний, рівномірний. Фарбовий шар: олійний живопис, товстий, корпусний, багатшаровий з повторними прописками. Найявні відшарування від ґрунту із загрозою осипання фарбового шару у місцях біля вже наявних втрат (рис. 4). Зв'язок фарбового шару з ґрунтом частково порушений, ґрунту з основою – задовільний.

Кракелюр: крупносітчастий, фарбового походження, сітчастий, концентричний. Забруднення поверхні: з лицевого боку – пилове забруднення, мушиний засід; зі зворотного боку – пилове забруднення, сліди олійної фарби.

За даними лабораторних досліджень: розгляд в ультрафіолетових променях (рис. 5), для з'ясування наявності лакового шару та його стану, використовувався UV світильник «ELECTRONIC BALLAST MODEL 18w.220v 50Hz». Були виявлені значні авторські правки виражені темними

Рис. 3. Грен О.Л. «Летіть голуби, летіть». Лицева сторона до реставрації. Реставраційна майстерня КІНУ ім. І. Огієнка, 2017

Рис. 4. Грен О.Л. «Летіть голуби, летіть». Фрагмент картини, осипання фарбового шару. Реставраційна майстерня КІНУ ім. І. Огієнка, 2017

плямами відносно пізнішої фарби на орнаменті поля. Шар лаку – відсутній.

У результаті проведення реставраційних заходів та методів була виконана розчистка фарбового шару від пилу у місцях відставання із загрозою осипання, застосовано реставраційно-консерваційний метод антисептування з використанням суміші етилового спирту та води (3:1) із додаванням антисептика «Preventol Extra» 0,2%. Після було використано синтетичний клей «Plextol B500» (5% водна емульсія). Через 5-7 хвилин ділянки просушені праскою при температурі + 40°C, через фторопластову плівку. Таким чином фрагменти живопису з відставанням та загрозою осипання були укріплені.

Полотно демонтоване з підрамника, старі цвяхи повністю видалено. Окрайки зі зворотного боку було очищено від пилового забруднення та оброблено водяним паром для усунення стійкої деформації полотняної основи.

Наступним заходом стало очищення тильної сторони основи повністю. Проведено реставрацію крайок полотна методом дублювання на очищені авторські крайки шириною 2 см. Тонким рівномірним шаром щетинним пензлем було нанесено клей Veva gel на дублюючі крайки. Потім крайки були склеєні між собою під рівномірним тиском і температурним режимом. Після дублювання картина була залишена до повного висихання Veva gel на 48 годин. Наступним кроком стало монтування картини на музейний підрамник. У місцях втрат живопису на авторський ґрунт було вирішено докласти реставраційний універсальний ґрунт Italstucco. Це зроблено у зв'язку з великою товщиною авторського фарбового шару. Після шліфувки реставраційного ґрунту його було вкрито тонким ізолюючим шаром дамарного матового лаку, виконано тонування втрат авторського фарбового шару методом «пуантель» та здійснено фотофіксацію (рис. 6).

Висновки. У процесі оптичного дослідження твору було констатовано, що автор використовував неякісні художні матеріали, які призвели до швидкого руйнування твору та його структур. Цей факт наочно показує в якому скрутному фінансовому становищі в ті роки був О.Л. Грен. По завершенню реставрації картину було передано до Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, де зараз вона перебуває у постійній експозиції.

Для Подільської реставраційної школи різноманітність та унікальність підбору методів реставрації для кожного конкретного твору – це інструмент розвитку фахової діяльності. Реставрація картини О.Л. Грена – одна із багатьох, які дозволили розкрити потенціал розвитку наукової реставрації, показати, наскільки всеохоплюючою є тема збереження художніх творів для наступних поколінь. Представлені розвідки демонструють правильність обраних консерваційних і реставраційних методів порятунку окремо взятого авангардного полотна видатного представника подільського живопису О. Грена та доводять, що мистецтво живопису не втрачає актуальності та цінності і сьогодні.

Рис. 5. Грен О.Л. «Летіть голуби, летіть». Дослідження картини в УФ променях. Реставраційна майстерня КПНУ ім. І. Огієнка, 2017

Рис. 6. Грен О.Л. «Летіть, голуби, летіть». Лицева сторона після реставрації. Реставраційна майстерня КПНУ ім. І. Огієнка, 2018

Список літератури:

1. Будзей О.В. Самобутній Олександр Грен. *Подольанин*. 2018. URL: <http://podolyanin.com.ua/history/12968/>
2. Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник. КВ-109190. Вітальна листівка О. Грену від Т. Яблонської.
3. Урсу Н.О. Митці Кам'янця-Подільського: архітектори, мистецтвознавці, художники : монографія. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О.В., 2016. 240 с. : іл.
4. Урсу Н.О. Міський пейзаж у творчості сучасних митців Кам'яниччини. *Сучасне мистецтво*. 2010. Випуск 7. 335 с.
5. Урсу Н.О. Художник Олександр Грен. Нові архівні знахідки. *Людина віртуальна: нові горизонти* : зб. наукових праць / за заг. д. філос. н. Журби М.А. Частина 1. Монреаль : СРМ «ASF», 2018. С. 45–47.

References:

1. Budzey O.V. (2018). Samobutniy Oleksandr Gren. *Podolyanyn*. URL: <http://podolyanin.com.ua/history/12968/>
2. Kam'yanets'-Podil's'kyu derzhavnyu istorychnyy muzey-zapovidnyk. KV-109190. Vital'na lystivka O. Grenu vid T. Yablons'koyi.
3. Ursu N.O. (2016). Myttsi Kam'yantsya-Podil's'koho: arkhitektory, mystetstvoznavtsi, khudozhnyky : monohrafiya. Kam'yanets'-Podil's'kyu : FOP Sysyn O.V., 240 p. : il.
4. Ursu N.O. (2010). Mis'kyu peyzazh u tvorchosti suchasnykh myttsiv Kam'yanechchyny. *Suchasne mystetstvo*, no 7, 335 p.
5. Ursu N.O. (2018). Khudozhnyk Oleksandr Gren. Novi arkhivni znakhidky. *Lyudyna virtual'na: novi horyzonty* : zb. naukovykh prats' / za zah. d. filos. n. Zhurby M.A. Chastyna 1. Monreal' : SRM «ASF». Pp. 45–47.